

Ferencz Zoltán

Miért okoz nehézséget a korlátozó intézkedések betartása?

A koronavírus társadalmi következményeivel foglalkozó vizsgálatok és elemzések még javában készülnek, de azért érdemes a probléma elméleti megközelítéseit és néhány empirikus analógiát megnézni, kiegészítve friss mérési eredményekkel. Az elméleti háttér a kockázatészlelés és -értékelés területéről, az analógiát a zika vírus internetes kommunikációjával foglalkozó kutatásokból, a friss adatokat pedig az elmúlt hónap hazai közvélemény-kutatási eredményeiből hozom. Hasonló volt a helyzet a társadalom szemszögéből a zika vírus esetén, 2016-ban, a kialakuló járvány időszakában, amely a következmények nagyfokú bizonytalanságával járt együtt, melybe beletartozott a vírus akár halálos kimenetele is. A kutatók akkor kétféle észlelt kockázatot azonosítottak: az egyiket közvetlenül a vírus okozta; a másikat a hatóságok válságkezelése.

Az első típusba a vírus által közvetlenül okozott kockázatok tartoznak, ideértve a fertőzöttséget. A kialakuló járványok egyik legfontosabb jellemzője, hogy sok a feltáratlan tényező, így az emberek bizonytalanságot érzékelnek mind az ismert, mind az ismeretlen kockázatokkal kapcsolatban. A kialakuló járványos betegségek – az újonnan megjelenő vagy egy ideje ismert fertőző betegségek, amelyek gyakorisága vagy földrajzi kiterjedése gyorsan növekszik – olyan típusú válságok, amelyek súlyos következményeket okozhatnak nagy populációkban. Ha hiányoznak a kritikai ismeretek, vagy azokat még „nem szabad” a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tenni, akkor növekszik a bizonytalanság. Ez azt eredményezi, hogy a szaktudással nem rendelkező polgárok olyan hozzáférhető információkat használnak fel, amelyek nem feltétlenül relevánsak a válsághelyzetek értelmezésében, és olyan lehetséges kockázatokkal számolnak, melyek nem feltétlenül valóságok.

A második típusba pedig paradox módon azok a kockázatok tartoznak, amelyeket a kockázatkezelési intézkedések vezethetnek be, ideértve a vírus elleni küzdelem hivatalos politikáit és intézkedéseit.

Úgy tűnik, az eddigi események alapján, hogy a jelenlegi koronavírus járvány esetén is beazonosítható ez a két típus.

Számos társadalomkutató egyetért abban, hogy a fejlett ipari társadalmakban a kockázatok definíciója válik a társadalmi konfliktusok központi területévé, a „kockázattársadalom” központi kategóriájává. Ennek egyik legfőbb oka abban keresendő, hogy a modern technológiák (pl. az atomenergia, a géntechnológia), továbbá a különböző környezeti károk esetében legtöbbször hiányoznak a módszertanilag megalapozott, társadalmilag széles körben elfogadott bizonyítékok, számítások, s nem állnak rendelkezésünkre a kockázatok definíciói (sem térbeli, sem időbeli kiterjedésüket, sem az érintettek csoportját illetően), ezért a kockázatinterpretáció társadalmi-kulturális kritériumai különösen konfliktus-érzékenyek.

Egy krízis ismert és ismeretlen kockázatokat hordoz magában. A kockázatok kezelésének nehézségei között szerepel a lehetséges kockázatok és a lehetséges következmények súlyosságának megállapítása. A kockázat lényege nem az, hogy megtörténik, hanem az, hogy megtörténhet. A kockázateszlelés realista megközelítése tényként kezeli, hogy a komplex, hálózatos, technikailag felszerelt társadalom a fejlődés közben maga is új kockázatokat hoz létre a technológiák által, a táplálkozásban, a szabadidős tevékenységben, amelyek a természeti környezetből származó „rég” kockázatokhoz (természeti katasztrófák, betegségek) társulnak. A most kialakult helyzet egyik sajátossága, hogy egy régi típusú kockázat felerősödésében, elterjedésében épp az új kockázatok (pl. utazások világszerte) játszottak szerepet, tehát ebből a szempontból is új helyzettel találtuk szemben magunkat.

A kockázatfogalom szociológiai használatát nehezíti az is, hogy egyes megközelítések csak az egészséggel; mások a tudomány, a technika által okozott veszélyekkel; illetve a globális problémákkal összefüggésben használják. Ezért fordulhat elő, hogy néha a kockázat a globális ökológiai veszélyek szinonimája lesz, máskor pedig bármilyen veszéllyel kapcsolatban említik. Ennek ellenére a különböző tudományterületeken is, de a köznyelvben is egyértelműen olyan értelmezése terjedt el a kockázatnak, ami kizárólag a negatív események bekövetkezésére utal. Gyakran nem is kötődik valószínűségi értékekhez, hanem csak egy esetleges jövőbeli eseményként jelenik meg. Kockázatot mindenki vállal, a kockázatok teszik érdekessé az életet – „aki mer, az nyer”, tartja a közmondás –, azaz egy ismerős jelenségről van szó, amelyről mindenkinek van valamilyen véleménye. A kockázatfogalom alkalmazása így a szélesebb nyilvánosság számára is követhetővé, megragadhatóvá tesz egy vitát, s lehetőséget teremt a konfliktus ritualizációjára. Ezért is támad például a környezeti konfliktusok, de most a járvány kezelése kapcsán az a benyomásunk, hogy mindig ugyanazokkal az érvekkel és ellenérvekkel találkozunk, ugyanazok az erősen ritualizált folyamatok figyelhetők meg (#maradjotthon).

A lakosság az információs és kommunikációs technológiákat számára hasznos, vagy hasznosnak vélt információk keresésével, kommunikálásával és tárolásával a válságok kezelésére használhatja fel. Az információs rutinok – vagyis a kommunikáció során használt állandósuló eszközök, közlésformák, szereplők és tartalmi elemek – a válsággal kapcsolatos információk terjesztésén keresztül segíthetnek megakadályozni a közvetlen kockázatok kialakulását (például figyelmeztetések azonnali kockázatokra, amelyek gyors intézkedéseket igényelnek). Az információs rutinok megkönnyíthetik a katasztrófa elhárítását azáltal, hogy javítják a kialakult helyzetben a tudatosságot, és lehetővé teszik a digitális önkéntességet, ha a negatív következmények már bekövetkeztek vagy éppen zajlanak. Ennek példáit látjuk a jelenlegi krízis kommunikációjában is. Az operatív törzs minden nap ugyanabban az időben tájékoztatja a médiát a legújabb fejleményekről. Minden reggel közzéteszik a járvány terjedésére vonatkozó tényadatokat. A tájékoztatási kampány arca – Győrfi Pál – is azt a célt szolgálja, hogy a kommunikáció állandósága a stabilitás érzetét fokozza.

A kockázatfogalom középpontba állításának ugyanakkor vannak más, első látásra talán nem nyilvánvaló, ám mégis messze ható következményei.

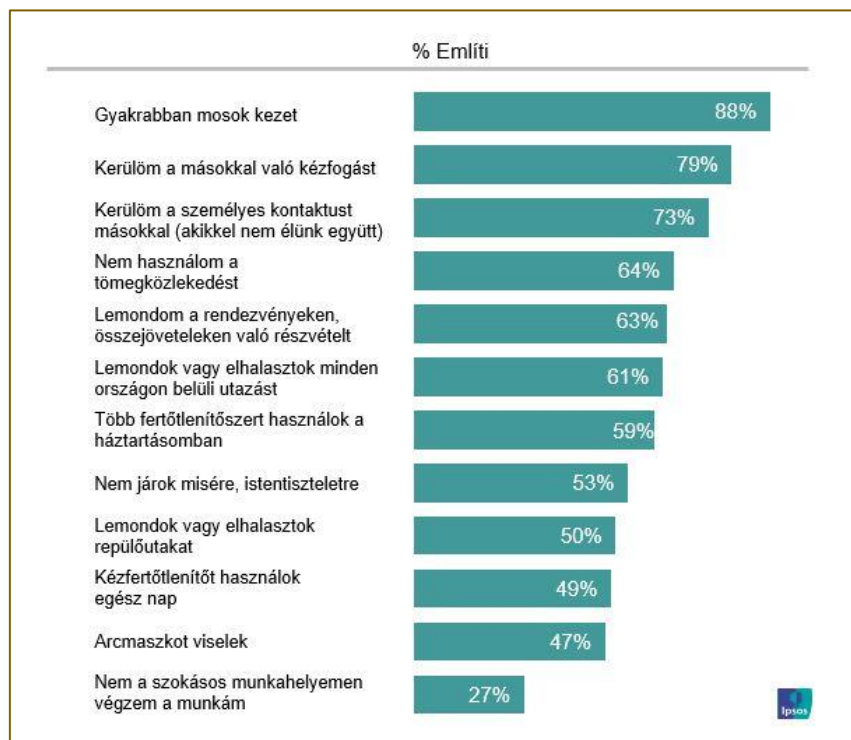
Ulrich Beck (2003) a technikai jellegű kockázatdefiníció értékvonatkozásának nevezi azt a tényt, hogy egy adott társadalomban valójában kulturális értékek, társadalmi észlelésminták döntenek arról, hogy melyik tevékenység számít kockázatosnak, és melyik nem; hogy milyen

kockázati értéket tulajdonítunk egy adott technológiának; és arról is, hogyan észleljük a különböző veszélyeket. Így a széles körben használt határérték-meghatározások, fellépési valószínűségek csupán a kockázatok, veszélyek kulturális elfogadásának háttérében értelmezhetők s tekinthetők hihetőnek.

A társadalomkutatók számára releváns kérdések között szerepel, hogy például a laikusok miért nem követik a szakértők tanácsait a kockázatokkal kapcsolatban, vagy hogyan tudjuk megmagyarázni a kockázatok szokatlan kiválasztását és fontossági sorrendjének meghatározását különböző társadalmi csoportokban.

Az alábbi ábrán láthatjuk, hogy március végén, a korlátozó intézkedések bevezetése után hogyan reagáltak az emberek a vírus terjedésének megakadályozására hozott különböző intézkedésekre, ajánlásokra.

Az alábbi tevékenységek közül melyik igaz Önre? (említések aránya, N=1000)

Forrás: Ipsos, 2020. március.

A kialakított magatartásformák között a legkevésbé elterjedtek között találjuk a maszk viselését, amellyel kapcsolatban hosszú időn át tartó vita alakult ki arról, hogy véd-e; s ha igen, akkor kit. Mivel ebben a kérdésben a szakértők sem értettek egyet, láthatóan ez megosztja mind a mai napig az embereket. Ugyanakkor, a rendszeres(ebb) kézmosás, a fertőtlenítőszeres használatának növekedése jóval nagyobb százalékban jellemzi a lakosságot. Ehhez hozzájárulhatott az is, hogy míg az utóbbi esetben egy egyébként is szokásos rutincselekvés fokozását kellett elérni, addig a maszkhasználat esetében egy új, a hétköznapi élet komfortérzetét csökkentő cselekvésre kellett volna rávenni az embereket.

Az egészségi és környezeti kockázatok értékelése a műszaki jellegű értékelések közé tartozik, amelyekben világos oksági viszonyoknak kell lenni a megfigyelt és a modellezett dolog között. Az epidemiológiai tanulmányok a kockázati tényezőknek kitett és nem kitett lakosság összehasonlításával megpróbálják meghatározni és számszerűsíteni a potenciális kockázati tényezőket. Ezek a kockázatértékelések előjelzőként szolgálhatnak a társadalom informálásában, ha például jelen helyzetben egy új vírus kárt okozhatnak az emberekben vagy a környezetben.

A műszaki közelítéssel szemben megfogalmazott kritikák lényege, hogy nem létezik objektív kockázatértékelés, a technikai közelítéseknél is érvényesül a szakértők szubjektivitása.

A kockázat műszaki közelítésével kapcsolatos egyik bírálat, hogy a nemkívánatos hatás fogalma nem objektív, hanem értékrend-függő. Szubjektív döntés eredménye az is, hogy milyen módon határozzák meg és mérik a valószínűségeket és a hatásokat. A fenti kérdésekben hozott döntések a problémával foglalkozó szakemberek szubjektív ítéletére vannak bízva. Ez azonban az elméleti várakozások ellenére nem rendíti meg a szakértőkhöz vetett bizalmat. Ezt jelzik a korábbi válsághelyzetek, katasztrófák kapcsán végzett vizsgálatok és a friss eredmények is, melyek szerint a tudósokba vetett bizalom a legmagasabb a vizsgált csoportok körében (Ipsos, 2020. április). A lakosság csaknem kétharmada bíz a tudósokban és a WHO-ban is.

A mostani járvány idején is központi kérdés, hogy az intézmények és a magánszemélyek hogyan keresik, szelektálják az információkat, és hogyan kommunikálnak.

A közvetlen kockázateszlelések a zika vírus esetében azoknak a személyes kockázateszlelésein alapultak, akik megfertőződtek. A koronavírus esetén azt látjuk, hogy a vírus észlelésének sokáig egyetlen módja a hivatalos nyilatkozatok és azok interpretációi voltak. Ezt az alacsony azonosított fertőzöttségi mutató és a kisszámú gyógyult páciens léte érthetővé tette. Ezekben a napokban kezdenek megjelenni azok a személyes beszámolók, amelyeket a már gyógyult betegek írnak, egyfelől bemutatva a betegség szörnyű lefolyását, másfelől azok a hírek is most terjednek el, amelyek megfertőződött, de a betegséget könnyen átvészelőkről szólnak. Ezen beszámolók várható hatásaira még csak hipotéziseink lehetnek, de azt feltételezhetjük, hogy minél több ember számára válik közelív a vírus hatása, annál inkább meg fog változni a fertőzéshez való hozzáállásuk. Ezt erősíti az a kutatási eredmény (Századvég, 2020. március), mely szerint a korlátozó intézkedések bevezetése előtt közvetlenül, bár az emberek többsége (56%) már aggódott a vírus miatt, de jóval nagyobb arányban aggódtak a klímaváltozás (87%) és az illegális migráció (63%) miatt. Közel ugyanebben az időben egy másik intézet által mért adatok szerint is csak a lakosság kevesebb, mint kétharmada aggódott a vírus terjedése miatt (Ipsos 2020. április).

A közeli és a távolabbi jövő legtöbb bizonytalanságot magában hordozó kérdése a hatásokkal kapcsolatos. Ebbe viszont már nem csak az egészségügyi hatások (újrafertőződés; védőoltás hatékonysága stb.) tartozik bele, hanem azok a gazdasági és társadalmi következmények is, melyekkel még csak most szembesülnek a társadalmak. A közgazdászok már most jelentős vitákat folytatnak arról, hogy a válság kezelésének módjai – Magyarországon a járvány intenzitásának csökkentése és ezzel a lefutási idő elnyújtása – milyen mértékben érintik majd a gazdaságot és ez milyen hatással lesz a különböző társadalmi csoportokra. A közvélemény-

kutatások minden meghozott intézkedésre vonatkozóan a kormány döntéseinek nagyarányú támogatottságát jelzik. Ugyanakkor, a közösségi médiában erőteljesen jelen vannak a kormányzati döntéseket megkérdőjelező vélemények, ami bizonytalanságot okoz azok lakossági megítélésében.

A magas tudományos bizonytalanság miatt a közösségi média járvánnyal kapcsolatos kockázatokra vonatkozó bejegyzései inkább spekulatív jellegűek voltak a jelenlegi és jövőbeli kockázatok megfogalmazásakor, szemben a más típusú válságok kockázataira vonatkozó bejegyzésekkel. A természeti katasztrófák által okozott kockázatok, például az árvizek által okozottak, nagyok, ám ezek egyértelműbbek és kézzelfoghatóbbak, így könnyebben észlelhetők is. A kialakuló járványban rejlő bizonytalanság megnehezíti, hogy a közösségi média használói pontosan értékeljék a vírussal kapcsolatban terjedő információkat. .

A járványügyi sürgősségi reagálás jelenlegi felülről hierarchikusan szervezett modellje arra összpontosít, hogy meggyőzze a polgárokat arról, hogy tartsák be a korlátozó intézkedéseket, és elvárja tőlük, hogy fogadják el és értsék meg a hatóságoktól érkező információkat, valamint feleljenek meg az iránymutatásoknak. Az alapfeltételezés az, hogy a közegészségügyi vészhelyzetekre való reagálást szisztematikus adatokkal és elegendő bizonyítékkal kell alátámasztani. Ezzel szemben az állampolgárok kockázati felfogása általában elfogult, valamint nem rendelkezik alapvető információkkal, ezért tájékoztatni, oktatni és meggyőzni kell őket. Ha az átlag polgárnak nincs elegendő felhatalmazása ahhoz, hogy hozzáférjen számára érthető formában a hiteles információkhoz (laborvizsgálatok adatai; tudományos ismeretek); akkor a közösségi médiafelületek válnak a különböző elképzelések és spekulációk melegágyává. Kockázatspekulációnak nevezhetjük, amikor feltételezik, kitalálják és elképzelik a különböző kockázati lehetőségeket. Ugyanakkor, a közösségi média felhasználók spekulatív tevékenysége nem irracionális vagy alaptalan. Ennek következménye, hogy a jelenlegi helyzetben a közösségi média hitelessége nagyon alacsony szintű a közvéleményben (Ipsos, 2020. április). A lakosság kevesebb, mint egyötöde bíz meg a facebook, instagram és youtube csatornáknak mint információforrásban.

Az elméleti megközelítéseknek megfelelően fogalmaz a WHO helyzetértékelése is: a hatékonyság érdekében a közegészségügyi intézkedéseket a társadalom valamennyi tagjának teljes bevonásával kell végrehajtani, beleértve a közösségeket és a szakmai csoportokat is. Valamennyi intézkedést világos, hozzáférhető és rendszeres kockázatkommunikációval kell kísélni, hogy az állampolgároknak megmagyarázza a reagálási stratégiákat, és lehetővé tegye számukra a megalapozott döntések meghozatalát annak érdekében, hogy megvédhessék magukat és hozzájárulhassanak a járvány mielőbbi befejezéséhez (WHO Situation Report, April 2020).

Hivatkozások

Beck U. (2003) *A kockázattársadalom. Út egy másik modernitásba*. Budapest: Századvég.

Komolyan veszik a koronavírus kockázatait, és óvatosak a magyarok. Ipsos kutatási beszámoló 2020. április 3. (<https://www.ipsos.com/hu-hu/komolyan-veszik-koronavirus-kockazatait-es-ovatosak-magyarok>)

A többség reálisan ítéli meg a koronavírus-helyzetet Századvég 2020. március 6. (<https://szazadveg.hu/hu/kutatasok/az-alapitvany-kutatasai/piackutatas-kozvelemeny-kutatas/a-tobbseg-realisan-iteli-meg-a-koronavirus-helyzetet>)

Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 86, WHO (https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200415-sitrep-86-covid-19.pdf?sfvrsn=c615ea20_6)